

DEPARTEMEN PENDIDIKAN NASIONAL
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
FAKULTAS BAHASA DAN SENI

Alamat : Karangmalang, Yogyakarta 55281 Telp 586168 Psw. 236, 362 Fax. 548207

SURAT PENUGASAN/IZIN
Nomor:673 /H.34.12/KP/VII/2009

Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta menugaskan/memberikan izin kepada :

NO	NAMA	NIP	PANGKAT/GOL
1	Drs. Afendy Widayat	132010437	Penata Tk. I, III/d

Keperluan : Sebagai Penceramah dalam rangka Apresiasi Sastra Jawa untuk Guru SD, SLTP, SLTA.
Waktu : 30 Juli 2009
Tempat : Hotel Wisanti Yogyakarta.
Keterangan : Berdasarkan Surat Permohonan Ketua Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah FBS UNY Nomor : 159/H.34.12/PBD/VII/2009

Surat penugasan/izin ini diberikan untuk dipergunakan dan dilaksanakan sebaik-baiknya, dan setelah selesai agar melaporkan hasilnya.

Asli surat tugas ini diberikan kepada yang bersangkutan, untuk dipergunakan sebagaimana mestinya.

Kepada yang berkepentingan kiranya maklum dan berkenan memberikan bantuan seperlunya.

Tembusan :

1. Kasubag. Keuangan dan Kepegawaian FBS UNY;
2. Kajur Pend. Bahasa Daerah FBS UNY;
3. PUM FBS UNY.

PIAGAM

Nomor : 2027 /002

PEMERINTAH PROVINSI DAERAH ISTIMEWA YOGYAKARTA

DINAS KEBUDAYAAN

Memberikan Penghargaan Kepada

Drs. AFENDY WIDAYAT

Sebagai

PENCERAMAH

Dalam rangka

APRESIASI SASTRA JAWA UNTUK GURU SD, SLTP, SLTA
(CERKAK)

Yogyakarta, 30 Juli 2009

Kepala Dinas

Drs. Djoko Dwiyanto, M.Hum
NIP 131122835

NYERAT CERKAK :

Ngunjuk Ian Ses Sasampunipun Dhahar

Dening
Afendy Widayat

**DINAS KEBUDAYAAN
PROVINSI DAERAH ISTIMEWA YOGYAKARTA**

Kaaturake nalika workshop ‘Apresiasi Sastra Jawa untuk Guru SD, SLTP, SLTA’
Ing Hotel Wisanti, Yogyakarta
tanggal 28 – 30 Juli 2009

**Nyerat Cerkak: Ngunjuk lan Ses Sasampunipun Dhahar
Afendy Widayat, UNY**

1. Crita Cekak: Luwes, Prasaja, Cekapan

Suparto Brata, ngendikakaken bilih *cerita pendek* (cerkak), wosipun mila cariyos ingkang cekak. Cerkak wosipun arupi cariyos ingkang adhedhasar penggalihan cariyos ingkang saged karampongaken secara cekak. Cekak ing mriki tegesipun, sampaun nyekapi wosing cariyos ingkang dipun betahaken kangge ambangun lan mungkasi cariyos. Dados, sinaosa cekak naging cariyos menika sampaun sampurna (Prawoto, ed., 1993: 41). Cerkak padatanipun namung miyaraken satunggal prekawis kemawon. Jinising cerkak menika wiwit ngrembaka nalika tahun 1936-an ing kalawarti *Kejawen lan Panjebar Semangat* (Ras,1985: 19). Dene cakrikpun utawi struktur-ipun sampaun kaprabawan saking sastra Barat. Ewa semanten, isinipun mawarni-warni kawontenan ing gesangcing manungsa, inggih ingkang asipat kasunyatan, ingkang asipat ngayawara (fiktif), ugi ingkang asipat *simbolis* (pasemon/ gambar miring).

Cerkak mujudaken asiling sastra Jawi ingkang paling genjah (produktif) sasampunipun geguritan. Boten nggumunaken, awit panceen jinising cerkak menika nggadhahi pawitan, inggih menika sipatipun ingkang luwes, prasaja, lan cekapan. **Luwes**, tegesipun saged ngewrat sedaya samukawis ingkang ngrenggani gesangcing manungsa, ingkang asipat pengalaman (lair) lan ingkang asipat penggalihan utawi raos pangraos (batos). Wosipun, menapa kemawon saged kawrat. **Luwes**, ugi nggadhahi teges, saged kawaos ing sadhengah papan, amargi mila namung cekak (wetawis setunggal kaca ngantos pitung kaca), ngginakaken wekdal sekedhap mawon. **Prasaja**, tegesipun boten kedah muluk-muluk, amargi padatanipun ngginakaken basa gancaran lan basa padintenan (boten kedah ngginakaken basa rinengga). Awit basanipun gancaran lan basa padintenan, mila anggenipun mahyakaken lan nampi langkung gampil (tinimbang cakrik geguritan lan sekar). Basa padintenan limrahipun tasih nggondheli paugeraning basa. **Cekapan**, tegesipun boten cekak sanget (kados dene geguritan), nanging ugi boten panjang sanget. Mila sampaun saged nggadhahi perangan struktur ingkang saged dipunraosaken kaendahanipun: kadosta irah-irahanipun, aluripun, paraganipun, lataripun, sudut pandang

panyariyosipun, perangan-perangan ingkang mirunggan, upaminipun ukara-ukara filosofisipun, simbolisme-nipun, lsp.

Mila cerkak menika tumrapipun panganggit lan pamaos, sampun nyekapi tumrap penggalihan (*perenungan*), naging boten kumedah-kedah kesangeten anggenipun njingglengi bumbu-bumbuning abon-abon cerkak. Wosipun ing raos menika eca-sekeca nanging boten mboseni.

2. Struktur Cerkak: Nrawang, Cetha nanging boten Ngegla

Struktur cerkak, kados jinising ganearan sanesipun (novelet, novel, lan roman), kabangun awit saking **tema-nipun**, **irah-irahanipun**, **aluripun**, **paraganipun**, **lataripun**, **sudut pandang panyariyosipun**, **simbolisasinipun**, **perangan-perangan mirunggan sanesipun**. Sedaya wau kabangun kanthi cetha, nanging boten ngegla, cekap nrawang kemawon. Upaminipun kados gambar prawan nglegena, nanging perangan tartamtu katutup rambut panjang utawi sinja^{ng} sutra. Satunggal-satunggal kula aturaken makaten.

Saderengipun nganggit, padatanipun sampun wontenancer-ancer **tema-nipun**. Babagan menapa ingkang badhe kabangun dados cerkak. Upaminipun jer basuki mawa beya, sedumuk bathuk senyari bumi, thukmis,adol murah, anak polah bapa kepradah, mungsuh munggwing cangklakan, babagan perjuwangan kamardikan, lsp., sedaya wau dipungarap dipunkemonah dipunupakara, supados boten melok sanget kacariyosaken dados cariyos radi panjang.

Irah-irahanipun, saged tetepaken ing ngajeng, utawi ugi saged dipunracik sasampunipun cariyos dados, lajeng dipun trepaken kaliyan isining cariyos, utawi paraganipun, utawi lataripun (wekdal, papan, sosial, kawontenan), utawi perangan sanesipun. Wonten ing cerkak, irah-irahan ingkang sae inggih menika ingkang **makili isinipun** nanging ugi sampun ngantos saged kawaos kapethek isining cariyos. Irah-irahan cerkak beda kaliyan irah-irahan laporan, utawi seratan ilmiah. Irah-irahan kados dene bojoku sedheng, thukmis, eseme bakul jamu, korupsi, mbayar sekolah, tangise bakul lincak, lsp., menawi isinipun cariyos nggih namung kados irah-irahaipun menika, lajeng sampun gampil kepethek saderengipun maos sedaya ukaraning cerkak.

Alur cerkak, ugi beda kaliyan aluring laporan, amargi cerkak boten kedah urut sanget. Saged kemawon kawiwitan saking pungkasaning kedadosan, lajeng nembe saking kedadosan saderengipun. Dados cerkak kenging kemawon kawiwitan ukara: **Wong mau jebul parabane Slenthem, omahe ing Desa Slithi, Kecamatan Kethumplong**. Senajan agus lan sugih dhuwit nanging yen awan mung nggutukke olehe turu.

Alur cerkak menika “permainan”, mila kedah “dipunmainaken” supados para maos “penasaran” lajeng tuwu pitakenan-pitakenan: “Piye ta iki kok critane mbule?” Dados mila kaangkah sampun melok sanget. Alur menika nerangaken kanthi nyicil, mbaka sekedhik. Wonten ing ukara sepisanan upaminipun kados conto Slenthem ing nginggil wau. Ukara cindhakipun sampun ngantos bab Slenthem wau katerangaken kanthi komplit ing mriku, nanging dipun selani bab sanesipun rumiyin, lajeng wonten ing kaca kalih upaminipun, kasambet: **Slenthem kang sabane ing Malioboro sawise tokotoko padha tutup kuwi, gawane album foto bocah ayu-ayu lan jenenge**. Lajeng kaseselan malih, lajeng ing perangan sanesipun nembe kasambet malih katrangan bab Slenthem menika, upaminipun: **“Hotel ngendi sing kira-kira aman mas Slenthem?” Pitakone Mas Bei Drempa nrambul sajak ora sranta**. Lah makaten pandhapuking alur, mila kedah boten melok.

Paraga ing karya sastra (cerkak), ugi katerangaken kanthi **nyicil**. Beda kaliyan paraga ing sastra Jawa tradhisional, paraga ing cerkak boten kedah “**lair trusing batos**”, liripun, tiyang ingkang alus lairipun, kenging kemawon kadhapuk dados paraga ingkang asring mbegal, ngrampog, maling, merjaya tiyang, lsp. Suwalikipun tiyang ingkang ketawisipun kasar, saged ugi bebudenipun sae. Wonten ing cerkak realis, sedaya paraga sipatipun meh kados gesang ing realitas. Dene cerkak ingkang simbolis utawi surealis, saged ugi paraganipun **nganeh-anehi**. Upaminipun tiyang saged mabur, tiyang saged ngobrol kaliyan siti, tangan kemawon saged gesang lan micanten, lsp. Wonten ing cerkak, paraganipun cekap sekedhik kemawon (2- 6 paraga), supados prekawisipun kenthal, golong-gilig.

Latar, kedadosan saking papan, wekdal, lingkup sosial, swasana/ kawontenan. Sedaya wau kaangkah kange mbiyantu, mliginipun **tumrap wataking paraga lan kedadosanipun**. Upaminipun wonten ing satengahing wana ingkang sepen, tiyang ingkang nembe mabuk lajeng tegel merjaya kancanipun piyambak, wonten ing

lingkungan peken ingkang dipun ngendikakaken bab bebathen, Isp. Ing cerkak, satunggaling kawontenan saged kemawon kaprinci kacariyosaken kanthi njlimet, nanging ugi kaangkah mbiyantu ngiyataken paraga lan kedadosanipun.

Ingkang asring dipunwastani **sudut pandang** inggih menika sinten lan pinangka menapa ingkang nyariyosaken kawontenan ing cerkak. Padatanipun kaperang dados tiga, inggih menika Aku utawi Dheweke, utawi campuran. Titikanipun wonten ing cariyo (narasi), boten wonten ing dialog. Wonten ing perangan narasi asring paraganipun kasebat ngangge tembung sesulih Aku menapa Dheweke. Upaminipun ing sudut pandang Aku: **Daktamatake wong sing jenenge Slenthem mau meh kaya Roy Marten, mung sing iki rumangsaku ora patiya dhuwur.** Lah menawi ing sudut pandang Dheweke : **Yen ditamatake wong sing jenenge Slenthem mau meh kaya Roy Marten, mung wae dheweke ora patiya dhuwur.** Menawi ing Aku menika namung dipun kinten-kinten, lah ing Dheweke menika saged langsung dipun mangertosi kawontenaning sedaya paraga. Upaminipun ing Aku: **Embuhan apa kang dilakoni sakloron ing kamar hotel mau, mung sing cetha banjur krungu gumebyuring banyu saka kamar mandhine.** Ing sudut pandang Dheweke: **Sakloron banjur padha mangan lan ngombe.** Sawise **Mas Bei Dremba ngrokok** oleh rong sedhotan, **Wong wadon mau banjur adus gebyar-gebyur.** Sedaya wau saged kangge “mempermangkan” para maos, supados sami narik dudutanipun piyambak-piyambak babagan menapa ingkang dipun waos. Upaminipun wonten ing pungkasaning cerkak kaserat makaten: **Wong wadon mau jebul Mimi, garwane Mas Bei Dremba sing lagi wae mulih saka anggone dadi TKW ing Malaysia.** Cita-citane **Mas Bei Dremba** sing kepingin bisa nginep hotel lan difoto bebarengan karo bojone yen wis mulih saka Malaysia wis kedurutan. Wong-wong sing dha mangan ing **Malioboro**, cetha kalah nikmate tinimbang karo rasaning atine **Mas Bei Dremba nalika iku.** Nanging kanggone bojone, bab mau ngelingake nalika dheweke isih **asring nginep** ing hotel **Kuala Lumpur**, karo ndarane lanang.

Simbolisasi ing cerkak menika saged wetah, inggih menika sawetahipun cerkakipun, nanging ugi saged namung perangan alit-alit kemawon. Ingkang wetah, upaminipun cerkak *Matine Sura Topeng* anggitanipun Turio Ragil Putra. Kacariyosaken bilih Sura Topeng menika mantan lurah ingkang wengis, nanging ugi dados tukang damel topeng ingkang misuwur. Sinten ingkang ngangge topeng damelanipun, mesthi dados

kados wataking topeng wau. Anak-anakipun Sura Topeng, kados ta Tongki, remen ngrebut sitining asanes, monopoli dedagangan asiling bumi masyarakatipun, wayahipun remen poya-poya. Nalika Sura Topeng meh seda, para dhemit ing Kuburan Lemah Abang sami demo badhe milara Sura Topeng lan nampik janasahipun Sura Topeng ingkang badhe dipun kubur ing Lemah Abang. Nanging pimpinaning Kuburan Lemah Abang saged ngapunteni tindak wengisipun Sura Topeng. Lah, cetha bilih sawetahing cerkak menika pinangka simbolisasi kawontenan kasunyatan ing Indonesia.

Dene simbolisasi ingkang asipat saperangan alit, tuladhanipun: namung wonten ing ukara-ukara peranganing cerkak. Upaminipun : **Wus dakapak-apakake apa-apa sing ana ing apa-apa-Mu**. Tuladha sanesipun: **Saperangan saka uwuh-uwuh mau, maune kedadeyan saka kembang-kembang kang ngganda arum**. Sanesipun malih: **Saka hotel kang dhuwur banget iki, wong-wong ing ngisor katon kaya kewan-kewan nggremet sing cilik-cilik**. Simbolisasi kala wau saged mahanani penggaihan lan nyadharaken kamanungsan tumrap para maos.

Perangan-perangan mirungan sanesipun saged kabangun wonten ing cerkak kanthi nengsemaken. Upaminipun namining paraga, namining papan, ukara-ukara ingkang asifat filosofis, lsp. Namining paraga, namining papan, saged kemawon kados dene Slenthem, Slithi, Kethumplong, Sura Topeng, Tongki, lsp. Ukara-ukara filosofis saged kados sekar ingkang lajeng dados uwuh ing nginggil, lan estunipun kathah sanget kedadosan ing padintenan menika karacik dados ukara filosofis, upaminipun: **Godhong kang wus kuning kae, senajan rabuke uwit rabuk sing paling apik, nanging wis pancen mangsane arep garing lan gogrog**. Tuladha sanesipun: **Urip jare mung mampir ngombe, nanging uga ana sing ngombe nganti mendem temahan lali keslametane dhewe, apa maneh keslametaning liyan**. lsp.

Makaten tumrap saperangan struktur cerkak, wosipun kedah kagarap kaangkah sageda nengsemaken para maos, kanthi cara ingkang boten melok sanget.

3. Cerkak : WWW. CJ DW IQ AZT DW J

Cerkak, kados karya seni sanesipun, kedah nggondheli paugeraning cerkak, nanging ugi kedah nggadhahi bab-bab ingkang mirungan utawi orisinalitas. Wosipun kedah seja kaliyan sanesipun. Bab menika sipatipun jujur, tiyang sanes asring bten

mangertes, nanging pangripta kedahipun jujur sampun ngantos njiplak karyanipun tiyang sanes, sampun ngantos sami kaliyan karyanipun tiyang sanes, mandar sasaged-saged sampun ngantos ngrembag babagan ingkang sampun kaprah satemah ndadosaken jeleh. Dados cerkak menika nggadhahi aset ingkang asipat seje dhewe, beda kaliyan sanes-sanesipun.

4. Estetika Basaning Cerkak: Lancar, Luwes-Lemes

Basaning cerkak, ing nginggil sampun kula aturaken inggih menika asipat gancaran, ngugemi paugeraning basa, sinaosa boten kumedah-kedah kados basa formal. Wosipun kados basa padintenan nanging kagayutaken kaliyan konvensi (paugeran) ingkang asring nggemblok wonten ing cerkak. Basaning cerkak menika mesthinipun lancar, tegesipun gampil kawaos gampil katampi. Luwes-lemes, liripun kados dene priyantun putri, lelewanipun saged menggok lengak-lenggok, sinaosa gancaran, nanging ugi trep kaliyan bangunaning cerkak. Upami ing tuladha nginggil, cerkak saged kawiwitian saking .....**mau, jebul.....** Wonten ing ukara laporan formal, tembang ‘mau’ menika ing nginggilipun kedah sampun wonten subyek ingkang dipun rembag. Wonten ing cerkak boten kedah makaten. Cerkak ingkang basanipun lancar, luwes-lemes, titikanipun menawi kawaos ugi lancar boten wonten perangan-perangan ingkang ndadosaken ngganjel, nyandhung utawi makgreg ndadosaken pitakenan.

5. Nyerat Cerkak: Ngunjuk lan Ses Sasampunipun Dhahar

Mila cerkak menika saged nggadahi paedah ingkang mirungan, inggih menika mewahi kabetahaning gesang, mliginipun tumrap kesadaran kamanungsanipun para panganggit cerkak lan para maos. Upami kagayutaken kaliyan tiyang ingkang sampun dhahar, cerkak menika nawakaken inuman utawi ses kangge nyampurnakaken kabetahaning kamanungsan.

6. Matur nuwun lan nyuwun pangapunten